

SİNAN ALPER & ONURCAN YILMAZ

KOMPLO TEORİLERİNE NEDEN İNANIRIZ?

—
Psikoloji
—

KOMPLO İNANÇLARININ
PSIKOLOJİSİ
ÜZERİNE

DK

Sinan Alper, yüksek lisansını London School of Economics and Political Science'ta, doktorasını ODTÜ'de tamamlamıştır. Yaşar Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde doçent doktor olarak çalışmaktadır. Siyasi/ahlaki tutumlar ve onların arkasındaki sosyal bilişsel süreçlerle ilgilenen, insan psikolojisi ve dünyada olup bitenler arasında bağlantı kurmayı amaçlayan Sinan Alper'in çalışmaları uluslararası birçok dergide yayınlanmıştır. 2025 yılına kadar devam edecek olan ve komplo, paranormal ve sahte bilim inançları hakkında iki TÜBİTAK projesinin yürütücüsüdür. 2021-2024 arasında European Journal of Social Psychology'de yardımcı editörlük görevini yürütmüştür. *Sağcılığın ve Solculuğun Psikolojisi: Farklı Dünyaların İnsanları* isimli kitabın eş-yazarıdır.

Onurcan Yılmaz, yüksek lisansını Boğaziçi Üniversitesi'nde, doktorasını İstanbul Üniversitesi'nde tamamlamıştır. Kadir Has Üniversitesi Psikoloji Bölümü'nde doçent olarak çalışmaktadır ve aynı zamanda "MINT Lab"ın yürütücüsüdür. 2021 yılında "Bilim Akademisi Genç Bilim İnsanları Ödül Programı" (BAGEP), 2023 yılında ise "Üstün Başarılı Genç Bilim İnsanı" (TÜBA-GEBİP) ve "TÜBİTAK Teşvik" ödüllerini alan Onurcan Yılmaz'ın uluslararası bilimsel dergilerde yayınlanmış birçok bilimsel katkısı bulunmaktadır. *Judgment and Decision Making* dergisinin editörler kurulu üyesi olan Yılmaz, *Sağcılığın ve Solculuğun Psikolojisi: Farklı Dünyaların İnsanları* isimli kitabın eş-yazarı ve *Ahlakın Yeni Soyağacı: Psikolojik ve Evrimsel Bir Bakış* isimli kitabın ise editörüdür.

KOMPLO TEORİLERİNE NEDEN İNANIRIZ?

Yazan: Sinan Alper - Onurcan Yılmaz

Editör: Kemal Küçükgedik

Yayın hakları: © 2024 Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Ticaret A.Ş.

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Yayınevinden yazılı izin alınmadan kısmen veya tamamen alıntı yapılamaz, hiçbir şekilde kopya edilemez, çoğaltılamaz ve yayımlanamaz.

1. baskı / Ocak 2024 / ISBN 978-625-6570-82-5

Sertifika no: 44919

Kapak tasarımı: Cüneyt Çomoğlu

Sayfa uygulama: Gökçen Yanlı

Baskı: Yıkılmazlar Basın Yayın Prom. ve Kağıt San. Tic. Ltd. Şti.

15 Temmuz Mah. Gülbahar Cad. No: 62/B Güneşli - Bağcılar - İSTANBUL

Tel: (212) 515 49 47

Sertifika no: 45464

Doğan Yayınları Yayıncılık ve Yapımcılık Ticaret A.Ş.

19 Mayıs Cad. Golden Plaza No. 3, Kat 10, 34360 Şişli - İSTANBUL

Tel. (212) 373 77 00 / Faks (212) 355 83 16

www.dogankitap.com.tr / editor@dogankitap.com.tr / satis@dogankitap.com.tr

Komplo Teorilerine Neden İnanırız?

Sinan Alper
Onurcan Yılmaz

DOĞAN KİTAP
ÖRNEKTİR

İçindekiler

Önsöz.....	9
BÖLÜM 1/Kompla teorisi nedir?.....	11
“Bu bir hata değil, bir özelliktir.”	13
Bilimsel teoriler ve kompla teorileri.....	17
Kompla teorisi nedir?	20
Kompla teorilerinin evrimsel ve psikolojik işlevleri.....	21
İnanmanın evrimi.....	25
BÖLÜM 2/Gerçek komplolar ve	
kompla inançlarının yararları.....	33
Gerçek komplolar.....	36
Bir komplonun gerçek olma ihtimali	39
Zararsız (?) kompla teorileri.....	41
Tüm kompla teorileri birbiriyle ilgilidir –	
En alakasız görünenler bile.....	44
Uydurma kompla teorileri.....	49
Kompla teorilerinin yararları	52
Kompla teorilerinin etkileri abartılıyor mu?.....	56
Aynı anda doğru olması imkânsız kompla teorileri.....	58
BÖLÜM 3 /Kompla teorilerinin zararları.....	63
Kurumlara ve insanlara güvenin düşüşü.....	69
Siyasi kutuplaşma ve saldırganlık.....	76
Bilim karşıtlığı	82

BÖLÜM 4 /Komplo inançlarını artıran toplumsal faktörler	93
BÖLÜM 5/Bireysel faktörler	111
Bireysel motivasyonlar ve komplo teorileri	119
Siyasi ideoloji ve komplo teorileri	123
BÖLÜM 6/Komplo teorileriyle nasıl mücadele edebiliriz?	129
Dalga geçme ve dışlama.....	133
İddianın bir “komplo teorisi” olduğunu söylemek	136
İddiyayı çürütmek.....	137
Rasyonel düşünmeye teşvik.....	141
“Düz Dünyacı”ları ikna etmek.....	144
“Aşılama” tekniği.....	148
Aşılama tekniğinin geniş ölçekli kullanımı.....	154
En başarılı müdahale yöntemleri.....	158
Komplo teorileriyle bireysel düzeyde mücadele.....	159
BÖLÜM 7/Sonuç.....	165
Evrimsel kökenler ve kültürün etkisi.....	169
Komplo teorilerinin işlevi ve sonuçları.....	172
Sonsöz	177
Teşekkür	179
Kaynakça.....	181
Dizin	199

Önsöz

Günümüzün dinamik ve karmaşık dünyasında komplo teorileri bireylerin dünya görüşlerini şekillendirmede kritik bir rol oynamaktadır. Kulağa ne kadar garip gelirse gelsin her türlü komplo teorisi tarih boyunca kendine takipçi bulmuştur. Ancak günümüzde bu inanç sistemlerinin günlük yaşantımıza olan etkisi önemli bir boyut kazanmıştır. Öyle ki komplo teorileri insanların sağlık, finans gibi alanlardaki karar süreçlerini etkileyerek toplum için zararlı ve bilimsel bilgi birikimiyle çelişen pratiklerin yayılmasına yol açabilmektedir. Bu bakımdan bu tür inanç sistemlerinin nedenlerine hâkim olmamız sadece bilimsel bir merak için değil, toplumsal işleyiş açısından da pratik bir öneme sahiptir.

Literatürün genelinde veya kamusal söylemlerde komplo teorilerine inanmanın olumsuz ve küçümseyici bir yönü olduğu ima edilse de, aslında bu kitapta açıkladığımız gibi zihnimizin bazı sezgisel eğilimleri bu tür inanç sistemlerinin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Bu nedenle kitabın genelinde savunduğumuz ve bilimsel bulgularla kitap boyunca desteklediğimiz gibi, komplo teorilerine inanmak zihnimizin bir hatası değil, bir özelliğidir. Yani komplo teorilerine inanmak, toplumsal ve psikolojik işlevleri dolayısıyla zihnimizin doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak bu zihinsel özellikler tek başlarına komplo inançlarının kültürler arası farklılığını açıklamaya yetmemektedir çünkü bu zihinsel özellikler toplumsal normlarla etkileşim içindedir. Bu kitap öncelikle komplo teorilerine inanmanın psikolojik ve adaptif işlevlerine ve kişilik özelliklerinin komplo inançları üzerindeki etkilerine odaklanmakta ve komplo inançlarının, sezgisel bilişsel

sistemimizden kaynaklanan uyarı durumları yaratarak toplum içinde hızla yayılabildiğini göstermektedir. Ardından, komplo teorilerine inanmanın olası faydaları ve zararları ele alındıktan sonra, bu inançların yayılmasına olanak tanıyan toplumsal faktörler incelenmiştir. Kitabın son bölümünde ise bu inanç sistemleriyle başa çıkabilmek için bilimsel olarak geliştirilmiş etkili yöntemlerin bir özeti sunulmaktadır.

Bu bağlamda şu an elinizde tuttuğunuz bu kitap Türkçe olarak üretilmiş diğer kitaplardan farklı bir yerde durmaktadır. Bu kitapta kabaca “insanların neden komplo teorilerine inandığı” sorusunu cevaplamaya çalışıyoruz ve bunu yaparken de insanın biyolojik, kültürel ve psikolojik taraflarının olduğu bilinciyle bütüncül bir bakış açısı kazanabilmek için meselenin birden çok tarafını birlikte inceliyoruz. Bu açıdan bu kitap, tamamen güncel bilimsel bulgular etrafında komplo teorilerinin kökenlerini okuyucuya sunma hedefi açısından Türkçede yayımlanmış diğer “komplo teorileri” başlıklı kitaplardan ayrılmaktadır.

BÖLÜM 1

Komplo teorisi nedir?

“Bu bir hata değil, bir özelliktir.”

*Kurtlar Vadisi'*ndeki Kurtlar Konseyi'nden Marvel Evreni'nde Captain America'nın azılı dūřmanı HYDRA örgütüne kadar, birçok kurgusal anlatıda ortak bir tema vardır: Gizli bir örgüt, dünyadaki tüm gelişmeleri kendi çıkarına olacak şekilde yönlendiriyor. Bu tarz bir örgütün varlığına dair inanç, kurgusal hikâyelerle sınırlı değildir ve gerçek dünyada da çok sayıda tezahürü ve taraftarı vardır. Bu inanca göre “Yeni Dünya Düzeni”ni (*New World Order*) kurmaya çalışan gizli ve karanlık odaklar, tek bir dünya hükümeti kurarak tüm gücü kendilerinde toplamak ve her şeyi kendileri yönetmek istenmektedir. Şemsiye işlevi gören bu ana inancın birçok farklı alt türü vardır: İlluminati, Tapınak Şövalyeleri ve/veya Masonlar'ın dünyayı tek elden yönettiğine dair inanışlar bunlardan bazılarıdır. O kadar yaygın ve güncel bir inançtır ki yakın zamanda COVID-19 pandemisinde kendisine yeni bir yüz bulmuştur: Buna göre, Dünya Sağlık Örgütü vasıtasıyla seçkinlerden oluşan bir dünya hükümeti tarafından yönetilen yeni bir dünya düzeni yaratılmak istenmektedir. Sosyal medyada bu tarz şüpheli bilgileri paylaşmasıyla bilinen kişilerin sık sık “küreselci” ifadesini kullanması, işte bu inanca dayanmaktadır.

Bazen de çok daha spesifik, dar kapsamlı iddialar gündeme gelebilir. Bazı örnekler vermek gerekirse:

- “Lozan Antlaşması'nın herkesten saklanan gizli maddeleri var ve 2023 yılında geçerlilikleri sona erecek.”
- “Turgut Özal dış güçler tarafından öldürüldü.”
- “İlaç şirketleri aslında kanserin tedavisini buldu ancak halktan saklıyorlar.”

- “COVID-19 aşıları aslında vücudumuza çip takmak amacıyla düzenlenmiş bir oyundur.”
- “ABD’liler aslında Ay’a gitmedi.”

Dünyadaki her gelişmeyi yönlendiren bir gizli örgüte dair oldukça kapsamlı bir inanç da olsa, Ay’a aslında hiç gidilmediğine dair çok daha dar kapsamlı bir inanç da olsa, bir grubun gizli ve kötücül amaçlarla çeşitli eylemler yürüttüğüne dair kanuta dayalı olmayan inançlara “komplo teorisi” denmektedir. Bu kitapta bu komplo teorilerine insanların neden inandığını, bu inançların evrimsel ve psikolojik işlevlerini, bireysel ve toplumsal faktörlerle ilişkilerini ve bu inançlarla nasıl baş edilebileceğini anlatacağız. Ancak komplo teorilerini tanımlamadan ve onların olası yarar ve zararlarına değinmeden önce komplo teorisinin ne olduğunu anlamak gerekiyor. Bu konuda ülkemizde çok fazla kafa karışıklığı olduğundan, dilerseniz öncelikle “teorinin” ne olduğu konusunda başlayalım.

Teorinin (ya da daha Türkçe bir ifadeyle “kuram”ın) ne olduğu lise yıllarından itibaren ders kitaplarında bize yanlış öğretildiğinden ve ülkece bilimsel okuryazarlığımızın da maalesef çok parlak olmamasından dolayı bu konuda muazzam bir kafa karışıklığı söz konusudur. Kişisel gözlemlerimiz, ülkede yaygın olan bu konudaki kafa karışıklığının teori kavramının doğru anlaşılmasından kaynaklandığını gösteriyor. Neden mi? Çünkü gerçekte teoriler bilimin olmazsa olmazıdır. Halkın genelinin anladığının tersine, teoriler basitçe “doğrulanmamış” ya da “kanuna dönüşmemiş” varsayımlar değildir. Teoriler, birden fazla gözlemi belirli bir izaha dayanarak açıklamaya çalışan ve bunda yer yer başarılı olan sistematik açıklama girişimlerine verilen addır. Örneğin “yerçekimi” olgusunu düşünelim. Yerçekiminin dünyanın her yerinde gözlemlenebilen evrensel bir güç olduğu herkesin malumdur. Bu tür doğa olgularına fizik biliminde “kanun” denmektedir. Peki, kanunları tespit etmek bilimsel uğraş için yeterli midir? Hayır. Çünkü kanunlar bir olgunun basitçe tanımlanma girişimidir ve bu açıdan “ne” sorusuna cevap verirler (Örnek: “Elma ka-

fama düşüyor, bu hareketin adı yerçekimidir”). “Peki, elma neden düşüyor?” ve “Nasıl düşüyor?” sorularını sorduğumuzda artık kanundan çıkıp teorilerin çalışma alanına girmektediriz. Çünkü bir olgunun hangi süreçlerden geçerek ortaya çıktığını açıklayabilecek en gelişmiş sistematik açıklama, bilimsel teorilerdir. Teoriler doğrudan test edilemezler ancak teorilerden çıkarsanan spesifik hipotezlerle (yani belli varsayımına dayalı öngörülerle) test edilirler. Bu bakımdan halkın “varsayım” olarak düşündüğü şey aslında hipotezdir, teori değil. Tersine, teori birden fazla gözlemi tek bir izaha dayanarak açıklayabilen sistematik girişimlerdir. Newton’ın büyüklüğü, elmanın düşmesindeki fiziksel kanunlarla gezegenlerin dönmesindeki fiziksel kanunların aynı mekanizmayla açıklanabileceğini göstermesinden gelmektedir. Bu bakımdan yerçekimi denen bir tane kanun varken, onu açıklamaya çalışan ve birbiriyle rekabet eden birden fazla teori olabilir.

Newton her ne kadar kendi dünyamız açısından çok küçük hata paylarıyla fiziksel dünyamızı mükemmele yakın düzeyde açıklamayı başarsa da, teorisinin temelinde yatan zamanın ve uzayın mutlak olduğu varsayımı, sonradan Einstein’ın görelilik teorisine yanlıştır. Bu bakımdan bugün Newton fiziği her ne kadar çok yüksek hızlar dışında, uçakların uçuşu gibi astronomik olmayan hızlara ait süreçleri öngörüyor ve açıklıyor olsa da, astronomik hızlarda artan hata payı sebebiyle başarısız olmaktadır. Bu da beraberinde yeni bir teorisinin ortaya çıkmasını zorunlu kılmıştır. Ancak burada dikkat etmemiz gereken nokta, teorilerin yanlıştır ve yerine yenisi konduğunda (Newton’dan Einstein’a geçiş gibi), eskisinin tamamen çöpe atıldığına dair yanlıştır. Bu özellikle ülkemizde çok yaygın olan bir yanlış anlamadır. Çünkü yukarıda da örneklendirdiğimiz üzere Newton fiziği bizim dünyamızda gözlemlediğimiz birçok şeyi açıklamaktadır; ancak doğrudan gözlemleyemeyeceğimiz çok yüksek hızlara geçtiğimizde (ışık hızı gibi), zamanın mutlak olduğu (yanlış) varsayımından dolayı hatalı öngörüler ortaya çıkmaktadır. Bu sebeple Newton fiziği bugün yüksek hızlarda kullanılamamaktadır. Örneğin GPS sistemlerinin çalışma şeklini düşünelim. Uydular her ne kadar ışık hızında hareket et-

mese de dünyada olan bir objeye göre (örneğin telefonunuzdaki GPS cihazı) çok daha yüksek hızlarda hareket ettiğinden, aradaki iletişim sırasında zaman her iki nesne için nanosaniye düzeyinde farklı akmaktadır. Her ne kadar bu kulağa çok küçük bir farklılık gibi gelse de zaman içinde büyük farklılıklara sebebiyet verebileceğinden, bugün uyduların üzerinde zamanı çok büyük hassasiyetle ölçen atomik saatler vardır ve bu saatler oluşacak bu hata farklarını Einstein'ın görelilik ilkelerine göre hesaplayarak zaman kaymasını engellemektedirler. Bu sayede iki konum arasındaki mesafe farkları mükemmel yakın bir düzeyde doğru hesaplanabilmektedir. Eğer Einstein'ın görelilik ilkeleri olmasaydı Newton fiziğini kullanarak bunu hatalı bir şekilde hesaplayacaktık. Teoriler belli varsayımlara dayansa da (uzayın ve zamanın görelî ya da mutlak olması gibi) doğrudan gündelik hayata uygulanabilirler ve bu sayede bir yandan test edilerek uygulama alanları genişletilir. Bundan dolayı bilimsel teoriler, komplo teorileri gibi, basitçe spekülasyona indirgenebilir inanç sistemleri *değillerdir*. Ülkemizde bilimsel teorilerin sanki basit birer öngörü ya da spekülasyonmuş gibi görülmesi de sanırım teorinin bizim gündelik dilimizde farklı bir şekilde kullanılmasıyla ilgili. Çünkü gündelik hayatta uzman olmayan birisi yarı-sistematik mantığa dayalı bir fikri öne sürerken, “benim bir teorim” var gibi ifadeleri sıklıkla kullandığından, bu kavram gündelik dilde yanlış bir şekilde kullanılagelmiştir. Bu yanlış kullanım da “komplo teorileri”nin bir kavram olarak dile yerleşmesi ve sanki bilimsel teorilerin alternatifiymiş gibi görülmesine sebebiyet vermiştir. Oysa bu tamamen yanlıştır. Peki bilimsel teori ile komplo teorilerinin farkları nelerdir?

“Dünyadaki her gelişmeyi yönlendiren bir gizli örgüte dair oldukça kapsamlı bir inanç da olsa, Ay’a aslında hiç gidilmediğine dair çok daha dar kapsamlı bir inanç da olsa, bir grubun gizli ve kötücül amaçlarla çeşitli eylemler yürüttüğüne dair kanıta dayalı olmayan inançlara ‘komplo teorisi’ denmektedir.”

Peki komplo teorilerine neden inanırız? Komplo teorilerine inanmak insanların bir zaafı mı, yoksa doğal bir özelliği mi?

Sadece belli insanlar mı komplo teorilerine inanır?

Son zamanlarda komplo teorilerinde bir artış var mı?

Sonradan gerçek olduğu ortaya çıkmış komplo teorileri yok mu? Bilimsel teoriler ile komplo teorileri arasındaki farklar nelerdir? Komplo teorilerine karşı bağışıklık geliştirmemiz mümkün mü?

Sinan Alper ve Onurcan Yılmaz, komplo teorileri hakkında merak edilen tüm sorulara bu kitapta yanıt veriyorlar.

Komplo teorilerine inanmamızın ardında yatan gerçekleri öğrendiğinizde insan psikolojisinin dinamiklerini çok daha farklı değerlendireceksiniz.

QR kodu okutunuz

Dijital fiyat etiketi

Sertifika no: 44919

ISBN 978-625-6570-82-5

9 786256 570825

**Doğan
Kitap**